

Доброчинні традиції родини Тарновських

Своїми благодійними справами український рід дворян Тарновських залишив помітний слід в історії України XIX ст. Тарновські – нащадки шляхти польсько-литовського походження, з XVI ст. перебували на службі в козацькому війську, а наприкінці XVIII ст. отримали російське дворянство. У сучасній науковій літературі приділяється значна увага вивченню генеалогічних зв'язків між окремими сім'ями одного роду, їх впливу на громадську активність родичів, тому що кожний рід є ланкою між особою і суспільством. Сьогодні російськими фахівцями розробляється історико-культурне обґрунтування концепції генеалогічної пам'ятки, а генофонд родини розглядається як субстрат, в якому зосереджена спадкова інформація, що передає від батьків до дітей і далі факел життя, родову свічку. Можна напевне стверджувати, що генеалогічний фактор відігравав значну роль в історії України XIX ст. Тому дослідження доброчинних традицій родини відомих українських меценатів Тарновських в XIX ст. має актуальне значення для сьогодення.

Вже стало історіографічною традицією розповідати про трьох відомих меценатів Тарновських – Григорія Степановича (1790–1853), Василя Васильовича-старшого (1810–1866) і Василя Васильовича-молодшого (1837–1899). Але не можна залишати поза увагою й найближче оточення Тарновських – сім'ї, з якими вони мали тісні родинні зв'язки.

Чимало відомо про доброчинність Григорія Степановича Тарновського, батьком якого був київський губернський маршалок дворянства Степан Якович Тарновський, а вітчимом – Григорій Якович Почека, який кілька разів обирався ніжинським повітовим маршалком. Вже з дитинства Григорій Степанович був свідком благодійних справ, які робилися його родичами, у тому числі дядьком, братом батька – Василем Яковичем, чернігівським губернським маршалком дворянства. Серйозною школою доброчинності для молодого Г.С. Тарновського стали події війни з Наполеоном 1812 р. У ті часи йому довелося працювати в канцелярії чернігівського губернатора. Чернігівське і полтавське дворянство своїм коштом зібрало, озброїло та утримувало народне ополчення, яке захистило кордони України з Білоруссю, не допустивши французькі війська на територію українських губерній. Маєтки Тарновських знаходились неподалік територій бойових дій, а Григорій Якович Почека і його брат Матвій Якович брали найактивнішу участь у формуванні ополчення, пожертвувавши значні кошти.

Під час служби у Полтаві в 1818 р. відбулося знайомство Г.С. Тарновського з родиною Д.Л. Алексеєва, катеринославського губернського маршалка дворянства (1808–1830). Дмитро Ларіонович на той час вже був відомий своїми благодійними справами, а в родовому маєтку Котовка на Катеринославщині влаштував зразкову садибу. Він був одружений з Варварою Іванівною Селецькою, дочкою катеринославського губернатора І.Я. Селецького. Д.Л. Алексеєв та його брат Степан Ларіонович мали великі земельні володіння в Полтавській та Чернігівській губерніях. В 1818 р. Григорій Степанович Тарновський одружився з дочкою Дмитра Ларіоновича Ганною. Цей шлюб мав велике значення для Григорія Степановича: коло його родичів поповнилося не лише впливовими і знатними особами, але й цікавими, освіченими людьми, що в подальшому визначило культурні інтереси подружжя Тарновських. Успадкувавши Качанівку, вони облаштовують її за кращими зразками того часу, інтер'єри палацу поповнюються антикваріатом і творами сучасного мистецтва. Окремі прийоми архітектурно-художнього вирішення інтер'єрів

Котовки і Качанівки схожі [5, 165]. Тарновські не випадково захоплюються музикою та починають формування оркестру з кріпосних музикантів: такий оркестр був у Селецьких. В 1830-і рр. оркестр Г.С. Тарновського вважали одним з найкращих в Україні.

Вже в Полтаві подружжя бере участь у викупі з кріпацтва талановитого актора М.С. Щепкіна: Григорій Степанович під час збору коштів надав 250 руб. (інші давали не більше 100 руб.). Через двадцять років він надасть гроші на викуп молодого художника Т.Г. Шевченка.

Алексєєви і Тарновські дружили, часто гостювали в маєтках родичів. Починаючи з 1820-х рр. багато зробив у царині благодійності брат Ганни Дмитрівни – П.Д. Алексєєв. У 1836 р. “за отлично усердную службу и значительные пожертвования в пользу училищ” Петро Дмитрович був пожалуваний діамантовим перснем з вензелем імператора Миколи I [1, 127–128]. У липні 1834 р. Григорій Степанович став хрещеним батьком сина Петра Дмитровича – Георгія (1834–1914). У майбутньому Георгій Петрович, який рано втратив батька, часто бував у Качанівці, що, можливо, й було однією з причин його захоплення, і згодом він став відомим в Росії меценатом, колекціонером, нумізматом.

Серед близьких родичів Г.С. Тарновського, що жили неподалік Качанівки, були Троцини. За Єлисеєм Троциною була сестра Ганни Дмитрівни Олена. Їхній син Костянтин Єлисейович Троцина у другій половині XIX ст. став відомим земським діячем, фінансував відкриття і роботу навчальних закладів, земські медичні проекти, допомагав нужденним.

Григорію Степановичу Тарновському належить цікавий благодійний проект передачі свого майна на влаштування медичного факультету університету св. Володимира в Києві. Майже 20 років витратив меценат на бюрократичне листування з вищими чиновниками Російської імперії [7], але все було марним. Головна причина невдачі полягала у тому, що він передавав університету не просто великі землеволодіння – уряду треба було влаштувати життя кріпаків, що жили на цій землі. Г.С. Тарновський за допомогою свого племінника В.В. Тарновського-старшого, юриста і громадського діяча, склав проект влаштування життя кріпаків, але плани, що змінювали існуючий соціальний устрій, на той період були приречені на невдачу.

Серед проектів, які не судилося здійснити Г.С. Тарновському і його друзям, – відкриття при Київському університеті св. Володимира філії Академії Мистецтв. Автором його був друг Григорія Степановича Василь Іванович Григорович, конференц-секретар Академії Мистецтв. Добре відомо, яку допомогу надавали В.І. Григорович і Г.С. Тарновський художникам В.І. Штернбергу, Т.Г. Шевченку, іншим.

На наш погляд, вищезгадане значно змінює усталену характеристику Г.С. Тарновського як кріпосника, який робить добрі справи лише напоказ. Основною мотивацією його добродійних справ було не бажання показати себе, а в першу чергу, родинні традиції, менталітет, щирі співчуття талановитим людям, що не мали фінансових можливостей для навчання або життя, любов до своєї батьківщини. Саме Г.С. Тарновський у важких умовах тиску з боку влади почав формувати у Качанівці центр української культури і мистецтв. З 1845 р. він намагався отримати для Качанівки юридичний статус заповідного маєтку (майорату), але цьому заважали численні майнові скарги родичів його вітчима – Горголів.

Меценатські традиції були підтримані спадкоємцем Григорія Степановича – Василем Тарновським-старшим, в історичній і мемуарній літературі про добродійні вчинки якого написано небагато. Вважається, що його основною суспільно-політичною діяльністю була участь у розробці реформ 50–60-х рр. XIX ст. Але вивчення історії його сім'ї дозволяє розкрити невідомі факти добродійності та повернути з небуття прізвища людей, які багато зробили для розвитку українських губерній, для українського народу.

Проаналізуємо лише найближче родинне коло Василя Васильовича Тарновського-

старшого. Його дружиною стала Людмила Володимирівна Юзефович, рідна сестра помічника попечителя Київського навчального округу Михайла Володимировича Юзефовича (1802–1889). За останнім в історичній літературі закріпилася негативна характеристика людини, що переслідувала усе українське (Юзефовичів закон!). Але Михайло Володимирович – літератор, історик, археограф, суспільний діяч, меценат, з 1859 до 1869 р. очолював Київську археографічну комісію, головною справою якої було збирання і публікація писемних пам'яток української культури. Він сприяв організації Київського центрального архіву давніх актів, знаходив кошти для публікації документів, допомоги діячам українського національного відродження (П.О. Кулішу та іншим). На нашу думку, сучасним історикам треба уважно вивчити діяльність та життя М.В. Юзефовича з метою відтворення справедливості. Син М.В. Юзефовича Віктор Михайлович вже у студентські роки підтримував добродійні традиції сім'ї: разом із друзями організував і фінансував недільні школи в Києві, викладав у них [3, 97]. Разом із Тарновськими був активним учасником Київської і Петербурзької українських громад, витрачав значні кошти на їхню діяльність.

Першим докладно розповів про благодійну діяльність Василя Васильовича його онук Михайло Володимирович Тарновський [9]. За своє життя Тарновському-старшому довелося займатися різними благодійними справами і проектами. Зокрема, за заповітом Д.П. Журавського він брав участь в організації благодійної установи для незаможних людей, фінансував видання журналів, установ, закладів тощо. Такими були і його діти: сини Василь і Володимир, дочка Марія.

Марія Василівна була за онуком знаменитого автора історії Малоросії Миколою Аркадійовичем Рігельманом (1817–1888), який брав активну участь, у тому числі матеріально, у роботі Київської археографічної комісії, був головою Київського відділення Російського музичного товариства, директором Другої київської гімназії.

Про Володимира Васильовича, відомо мало, але документи свідчать, що він разом з дружиною Надією Михайлівною також займався добродійними справами. У 1879–1882 рр. В.В. Тарновський був маршалком дворянства Прилуцького повіту, до 1916 р. – почесним попечителем Прилуцької жіночої гімназії [8, 42], витрачав значні кошти на народну освіту. Надія Михайлівна була дочкою Михайла Андрійовича Білухи-Кохановського (1809–1891), полтавського поміщика, випускника Царськосельського ліцею. В родовому маєтку Білухівка на Полтавщині його батько і дядько ще у 1793 р. побудували Дмитрівську церкву, при якій влаштували бібліотеку та школу грамоти для селян. Михайло Андрійович з 1829 р. жив у Полтаві, брав участь у громадському житті: був головою ревізійної комісії Полтавського дворянського зібрання, членом піклувальної ради Полтавського інституту шляхетних дівчат. В останні роки життя очолював піклувальну раду Маріїнської жіночої гімназії, був головою з'їзду суддів, гласним Полтавської міської думи. Як і В.В. Тарновський-старший М.А. Білуха-Кохановський працював у Комісії з поліпшення побуту селян, розробляв підготовчі матеріали до селянської та земської реформ. З 1868 по 1891 р. разом із донькою Надією працював скарбником у Полтавському дамському комітеті піклування про поранених та хворих воїнів [6]. Дякуючи зусиллям таких людей як вони, створювалися регіональні осередки Міжнародного товариства Червоного Хреста, система закладів медичного обслуговування населення. Значну допомогу надавали Товариству інші Тарновські, серед них – Надія Василівна, рідна сестра Василя Васильовича-старшого.

Традиції родини Володимира Васильовича і Надії Михайлівни Тарновських знайшли продовження у високій громадській активності їхніх нащадків, у першу чергу – Ірини Михайлівни Тарновської – віце-президента Київського дворянського зібрання, ініціатора створення міжнародного благодійного фонду “Друзі Качанівки”. Ірина Михайлівна – пропагандист української культурної спадщини, веде велику пам'яткоохоронну діяльність.

Доброчинні традиції характерні й для родини Якова Васильовича Тарновського (1825–1913), київського мецената і громадського діяча. Він починав кар'єру як військовий, після відставки постійно проживав у маєтку Потік, який отримав від В.В. Тарновського-старшого, коли той успадкував Качанівку. З 1880 р. Яків Васильович – член ради колегії Павла Галагана, член-засновник Київського приватного комерційного банку, засновник і голова Товариства взаємного кредиту і взаємного страхування від вогню землевласників Київської, Волинської і Подільської губерній. Надав 10000 руб. на будівництво Бактеріологічного інституту в Києві [10, 190], кошти на будівництво київського міського музею [4, 361], брав активну участь у київських благодійних проектах. Після смерті Я.В. Тарновського його дружина Берта Густавівна надала 100000 руб. на влаштування станції “Крапля молока”, заснованої Товариством боротьби проти дитячої смертності [4, 443].

Син Якова Васильовича Микола Якович Тарновський (1858–1898) присвятив своє життя вивченню пам'яток історії і культури. Власним коштом він організував археологічні розкопки городищ, курганів, внаслідок чого було зібрано кілька тисяч предметів давнини, почав їх систематизувати, плануючи передати до Церковно-археологічного музею Київської духовної академії. Але під час розкопок він раптово помер, колекція була розпорошена: частина її потрапила до зібрання української старовини його двоюрідного брата В.В. Тарновського-молодшого, а частина – до музею Духовної академії.

Одним з найвідоміших меценатів Росії судилося стати Василю Васильовичу Тарновському-молодшому. Серед його родичів також було чимало благодійників. Він одружився зі своєю троюрідною сестрою Софією Василівною, дочкою Василя Петровича Тарновського, маршалка дворянства Прилуцького повіту. Василь Петрович постійно надавав кошти на утримання закладів освіти, інші благодійні справи. Софія Василівна разом із чоловіком брала участь в усіх його справах, стала активісткою Чернігівського комітету Російського Червоного Хреста, за допомогу комітету під час війни з Туреччиною на Балканах у 1879 р. її було нагороджено знаком Червоного Хреста [11]. Під час бойових дій на Балканах був і представник Російського товариства Червоного Хреста В.М. Юзефович, двоюрідний брат її чоловіка. Доля склалася так, що її дочка Софія Глінка в роки Першої світової війни працювала в Київському товаристві Червоного Хреста та фінансувала медичну допомогу пораненим. Софія Василівна була головою піклувальної ради Борзенської жіночої народної школи, фінансувала її, за що отримала подяку повітового земства [12].

Тітка Софії Василівни – Єлизавета Петрівна була за Іваном Михайловичем Скоропадським. Дочка Є.П. та І.М. Скоропадських Єлизавета Іванівна вийшла заміж за Льва Григоровича Милорадовича. Єлизавета Іванівна прославилася своїми значними жертвами на благо українського народу, в першу чергу – освітянської справи. Її коштом фінансувалися початкові та середні навчальні заклади Полтави, була відкрита книжкова крамниця з дешевою літературою. Вона надала великі кошти на заснування Наукового товариства імені Т.Г. Шевченка і “Просвіти” [2, 15–16], постійно матеріально допомагала діячам Полтавської громади, брала участь у громадському русі. Такі родинні традиції сприяли формуванню поглядів її племінника – майбутнього гетьмана України Павла Петровича Скоропадського. Взагалі, історики пов'язують її ім'я з поширенням ідеї відродження гетьманства в Україні.

Як бачимо, доброчинна діяльність родини Тарновських – визначне явище в історії України XIX ст., хоча вона недостатньо досліджена і потребує подальших студій.

¹ Абросимова С.В. Катеринославські дворяни Алексєєви (за документами родинного архіву)// Південна Україна XVIII століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Запоріжжя: РА “Тандем-У”, 2003. – Вип. 7. – С. 126–140.

² “До тебе прихильна, дарма що кавалергард...”: Листи Є.І. Милорадович до Г.О. Милорадовича (1860–1865) / Упорядник С.О. Половнікова. – Чернігів: Чернігівські обереги, Сіверянська думка, 2002. – 104 с.

³ Житецький Г. Київська громада за 60-тих рр. // Україна. – 1928. – № 2. – С. 91–124.

⁴ Ковалинский В.В. Меценаты Киева – К.: Кий, 1998. – 528 с.

⁵ Лукомський Г.К. Котівка //Георгій Лукомський. З української художньої спадщини – К.: Українські пропілеї, 2004. – С. 162–165.

⁶ Матеріали о попечении о больных и раненых воинах // Державний архів Полтавської області. – Ф. 998. – Оп. 1. – Спр. 1.

⁷ Проект Г. Тарновского отдать доходы с принадлежащего ему имущества на учреждение и поддержание на вечные времена медицинского факультета при Киевском университете св. Владимира // Чернігівський історичний музей імені В.В. Тарновського (далі – ЧІМ). – Ал 504/2.

⁸ Тарновские // Модзалевський В.Л. Малоросійський родословник. – К., 1996. – Т. 5. – Вип. 1.

⁹ Тарновський М. Тарас Шевченко і Василь Тарновський (старший) // Хроніка–2000. – Вип. 19–20. – С. 129–139.

¹⁰ Тарновський М.В. Тарас Григорович Шевченко і Яків Васильович Тарновський // Хроніка–2000. – Вип. 19–20. – С. 189–193.

¹¹ ЧІМ. – Ал 504/15/8.

¹² ЧІМ. – Ал 504/15/6.